

PHD-DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Toma Katalin

**GRÓF NÁDASDY FERENC
POLITIKUSI PÁLYAKÉPE**

(1655–1666)

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
Közép- és Kora Újkori Magyar Történeti Doktori Iskola
Budapest, 2005

I.

A témaválasztás jelentősége, a kutatás célja

Gróf Nádasdy III. Ferenc (1623-1671) személyisége iránt a történeti kutatás az utóbbi évtizedekig kevés érdeklődést tanúsított. A 19. század végén Mohl Adolf ugyan már hangsúlyozta az országbíróról szóló monográfia megírásának fontosságát, néhány rövid tanulmány született is rá vonatkozólag, de a kezdeti fellendülést érdemi munka nem követte. A csendet az 1970-es években a művészettörténészek törték meg: kutatásaiknak köszönhetően a 17. század egyik leggazdagabb főúranak műpártoló, műgyűjtő tevékenységéről egyre több ismerettel rendelkezünk. A számos részeredmény ellenére a történettudomány azonban mindezidáig adós maradt egy modern igényű, Nádasdy pályafutásának egészét bemutató, átfogó monográfia megírásával. Jelen értekezés – ha időben és térben nem is teljességre törekedve – ezt a hiányt igyekszik pótolni.

Nádasdy Ferencet származása, hatalmas vagyona, családi tradíciói valamint személyes ambíciói a 17. század derekának meghatározó, nagy befolyással bíró közéleti személyiségévé tették. A dolgozat megírásának egyik célja az volt, hogy felvázoljam azt a családi hátteret, birtokviszonyokat valamint szellemi hátteret, amelyek politikusi karrierjének alapját képezték. A rendelkezésre álló levéltári források feltárásával számos, tévesen rögzült életrajzi adat is pontosításra került. Célom volt továbbá, hogy egyrészt a magyar főúri politikusokhoz fűződő kapcsolataim, másrészt a bécsi udvarral való lehetséges kapcsolódási pontokon keresztül bemutassam az országbíró politikai tevékenységét. A címben jelzett 1655-ös kezdetet Nádasdy országbírói kinevezése indokolja, az időhatár vége pedig 1665, többek között azért, mert a vasvári béke megkötése új helyzetet teremtett a magyar politikai elit és a császári udvar viszonyában. A különböző családi levéltárakban feltárt missilis anyag egymás mellé rendezésével igyekeztem felvázolni és állandó mozgásában ábrázolni a magyar főurak közötti kapcsolatok alakulását. A források alapján továbbá megpróbáltam megállapítani, hogy milyen csatornákon keresztül juthatott el Nádasdy a bécsi udvari arisztokrácia egyes képviselőihez. Végül azon okok és ellentmondások feltárására törekedtem, amelyek a kor egyik leggazdagabb, nagy befolyással bíró, mecénásként és műgyűjtőként sikeres főúr tragikus bukásához vezettek.

II.

Anyaggyűjtés, forrásfelhasználás

A disszertáció megírása során a szakirodalom valamint a forrásanyag minél teljesebb körű felhasználására törekedtem. A gróf 1670. szeptember 2-án történt letartóztatását követő birtokelkobzások során a három helyen, Sárváron, Pottendorfon és Sopronkeresztúron őrzött iratokat az inventálás után gazdasági és politikai jellegű iratokra osztva szétbontották, Bécsbe szállították, ahol később a Haus-, Hof- und Staatsarchiv és a Hofkammerarchiv különböző állagaiba osztották be, ill. egy részét átadták a Magyar Kamarának. Ezek az iratok ma a Magyar Kamara Archívuma különböző fondjaiban találhatóak.

Az Ungarische Akten Specialia állagában őrzött, a per során felhasznált levelezési anyag ismert a történeti kutatás számára, eddig azonban csak részben került kiaknázásra a Hofkammerarchiv Nádasdy Ferencre vonatkozó iratanyaga, amely részben az Udvari Kamara hivatali működéséből származik, részben azonban az országbíró elkobzott levéltárából került ide, s több fondban került elhelyezésre (Familienakten, Hoffinanz Ungarn, Kontrakte und Reverse, Reihe A, D, Niederösterreichische Herrschaftsakten). A felsorolt levéltári egységek közül különösen érdekes a Hoffinanz Ungarn állagban őrzött, a Nádasdy levéltárból származó időrendben beosztott iratanyag, amelyek feltárása nagyon sok fontos adatot szolgáltatott az országbíró pályafutását illetően.

A Nádasdy levéltárból származó iratanyag értelmezéséhez további adalékokat szolgáltatottak a Haus-, Hof- und Staatsarchiv különböző fondjai (Hofarchive, Ältere Zeremonialakten, Obersthofmeisteramtakten, Staatenabteilungen Türkei I., Staatskanzlei, Adelsakten és Vorträge an den Kaiser).

A tárgyalt korszak politikai életének eseményeit a különböző főúri levéltárakból (mindegyik a Batthyány, Esterházy és Zichy család gazdag missilisgyűjteménye), továbbá az esztergomi Prímási Levéltár Archivum saeculare Acta radicalia állagában őrzött missilis anyag segített értelmezni.

III.

A kutatás főbb eredményei

Nádasdy Ferenc – a disszertáció címében jelzett – politikai karrierjének alapját származása, családjának ősi múltja és hatalmas birtokai biztosították. A dolgozat első nagy fejezete ezért a családi háttér és a birtokviszonyok bemutatására vállalkozott, valamint a szellemi háttér fel-

vázolása céljából a frissen áttért főúr mély vallásosságát a társadalom felé is reprezentálni kívánó egyházi alapításait veszi számba. Az első nagy fejezet eredményei a következőképpen foglalhatók össze: a családtörténeti részben a felhasznált levéltári források alapján merőben felvázolására kerülhetett sor Ferenc ifjúkorára, pályakezdésére, házasságára, végül családi életére, gyermekeire vonatkozólag. A birtokügyeket tárgyaló rész elsőként veszi számba azon kisebb és nagyobb javakat, amelyekkel a gondos gazda hírében álló gróf vagyonát az évek során gyarapította. A birtoktörténet segítségével az országbíró rezidencia alakítási stratégiája is nyomon követhető volt. A fejezet utolsó része összegzi a frissen áttért főúr egyházi kapcsolataira vonatkozó eddigi ismereteinket, ill. kiadott és kiadatlan levéltári források alapján kiegészíti, tovább bővíti azokat.

Nádasdy Ferencnek ősei dicsőséges múltja előkelő helyet biztosított a magyar főurak sorában. Az ősök kismemesi világából kilépő Nádasdy Tamás a 16. század egyik legnagyobb politikai karrierjét futotta be: a hatalmas Kanizsay-birtokok fiúsított örökösnejével, Kanizsay Orsolyával kötött házassága révén vált a magyar főnemesség tagjává, pályája csúcsát pedig 1554-es nádori kinevezése jelentette, amely méltóságot haláláig, 1562-ig viselt. Egyetlen utódja, Nádasdy II. Ferenc feladata lett az apja által a magyar arisztokrácia soraiban megszerzett pozíció megszilárdítása, ezt szolgálta az ország egyik legelőkelőbb családjához, a Báthory család ecsedi ágához tartozó Erzsébettel kötött házassága. Hadvezéri képességeit a 15 éves háború ütközeteiben bizonyította, amelynek majd az unoka, Nádasdy III. Ferenc állít emléket a sárvári vár freskói megfestetésével. Fia, Nádasdy Pál karrierje az elődökhöz képest kevésbé dicsőségesnek mondható, de ebben fiatalon bekövetkezett halála is megakadályozta.

Nádasdy Pálnak Révay Judittal való házasságából 1623. január 14-én született a disszertáció „főhőse”, Nádasdy Ferenc országbíró. Az apa 1633. október 15-én bekövetkezett halála előtt vagy röviddel utána már csak ő az egyetlen fiú utód. Egyetlen húga, Anna Mária eltartásáról az anyjával való megegyezés szerint a későbbiekben neki kellett gondoskodnia. A lány 15 évesen belépett a pozsonyi klarissza apácák rendjébe. 1651-ben Nádasdy hatezer Ft-ban megváltotta a lánytestvérének járó ingó és ingatlan vagyont, ezzel megszűnt a húga vele szembeni vagyoni követelése.

A félárván maradt fiút anyja szeretettel és csodálattal vette körül. Az gyermek Ferenc nyilvános iskolát nem látogatott, apja evangélikus udvarában azonban a legjobb házitanítók, mint Kis Bertalan evangélikus püspök és Zvoranich Bertalan keresztúri lelkész oktatták őt a tudományra. Az eszes, koraérett fiút apja halála után 1 hónappal beiktatták Vas megye főispáni tisztebe, amelyet 14 éves korától a gyakorlatban is ellátott. Az önálló döntéshozatalhoz hozzászokott ifjú és az anyja közötti felhőtlen viszonynak Révay Judit Forgách Ádámmal megkö-

tött házassága vetett véget. Anyja ráadásul a katolikus hitre is áttért. Nádasdy Ferenc Sárváron maradt, az anya pedig Galgócra költözött. A két főúr között az frigy miatt kialakult ellentét sohasem oldódott fel, kisebb-nagyobb ellenségeskedés végigkísérte életüket.

Nádasdy tanulmányai lezárásaként 1642 nyarán, anyja rosszállása ellenére olaszországi körútra indult és egészen Rómáig eljutott. Utazásának előkészítésében Esterházy Miklós nádor is részt vehetett, aki ekkor már talán tervezte lánya és a fiatalember közötti házasságot, ami azonban az ifjú katolizálása nélkül nem mehetett végbe. Az evangélikus prédikátorok körében felnőtt fiatalembert azonban nem volt könnyű meggyőzni a katolikus hit igazáról. A nádor által titokban előkészített, a jezsuiták és talán az áttérés utolsó fázisában Nicolaus Donellanus bevonásával végrehajtott megtérésre 1643. november 25-én került sor. Ezután már anyja bekövetkezett halála sem állhatott útjába a Juliannával tervezett esküvőnek, 1644. február 6-án, Kismartonban lezajlott a lakodalom. Katolizálása, a nádor lányával való házassága megnyitotta előtte a közéleti érvényesülés útját is, a pályafutása során elnyert tisztségek sorát ismerteti egy kisebb fejezet.

Az ifjú pár közös életének első évei – az esküvőkor Julianna nem töltötte be még a 15 évet – nem voltak zökkenőmentesek, de a későbbi évek már harmonikus kapcsolatról tanúskodnak. Népes családot mondhattak magukénak, házasságuk 25 éve alatt nyolc leányuk és hat fiuk született. Nádasdy tragikus bukása előtt csak a három idősebb lány kötött házasságot. Az esetükben követett házassági stratégia, valamint az 1669-ben nagykorúvá vált, a család vagyonának, tekintélyének továbbvitelére kiszemelt István neveltetése azt bizonyítja, hogy Nádasdy nemcsak a magyar főnemességben belül elfoglalt társadalmi pozíciójának igyekezett megfelelni, hanem megpróbálta követni azokat az elvárásokat is, amelyek az udvari arisztokrácia körébe való bejutást tették lehetővé.

Nádasdy rezidencia alakítási stratégiájában is megfigyelhető az a törekvés, hogy minél közelebb kerüljön a birodalom irányítását végző bécsi udvarhoz: ifjúkora főleg Sopronkeresztúron zajlott, Seibersdorf megszerzésétől Pottendorf zálogba vételéig javarészt Seibersdorfban élt (1650–1660), majd letartóztatásáig Pottendorfban alakította ki székhelyét. Hatalma alapját adó birtokkomplexumát folyamatosan gyarapította. Felix Tobler diplomamunkája ugyanakkor azt is bizonyította, hogy magyar Krözusként emlegetett főúr nem rendelkezett akkora bevétellel, mint ahogy azt feltételezték, de azokat még így is komoly jövedelemnek tekinthetjük.

Nádasdy 1643 ősztét végbement katolizálása után a következő évtizedekben új felekezetének buzgó, megbecsült tagja lett. A szerzetesrendek közül, bár nem tartozott a rend feltétel nélküli hívei közé, szoros kapcsolatokat tartott fenn a jezsuita renddel, a többi rend közül pe-

dig a Magyarországon kolostorral nem rendelkező Ágostonos remeterendhez és a magyar alapítású pálos rendhez kötődött. A jezsuiták 1645-1663 között külön missziót üzemeltettek a csejtei uradalomban, a későbbiekben a soproni jezsuitákkal került szorosabb kapcsolatba, majd a 60-as években erőfeszítéseket tett egy tertia probatiós ház alapítására. A rendtagok közül több rendtárssal tartott kapcsolatot.

A szarvkői uradalom megszerzése után Loretóban folytatta Hans Rudolf Stotzing lorettói alapítását. 1651-ben nagyszabású templom és kolostor építésébe kezdett, amelynek munkálatai kilenc évig tartottak, s a főoltár csak Nádasdy halála után készült el. A gróf másik alapítása már teljesen egyéni kezdeményezésre megy vissza: 1655-ben Lékán letelepítette az Ágostonos remetét. A templom alapkőletételére 1656-ban került sor, a kolostor együttese 1669-ben készült el. A pálos rend felé egyetlen nagyobb alapítványt tett, mégpedig a sopronbánfalvai kolostor javára 1669-ben. Nádasdy alapításai közül végül a máriacelli kegyhelyen Szent István tiszteletére 1662-ben alapított kápolnát kell megemlíteni.

A levéltári források feltárása során egyre jobban erősödött bennem az a vélemény, miszerint Nádasdy Ferenc felismerte, hogy a további karrierlehetőségek eléréséhez elengedhetetlenül szükséges az udvari arisztokráciába való integrálódás útjainak megtalálása. A központi hatalom megerősödésének folyamata a rendiséggel szemben a legtöbb európai országban a hatalomnak az uralkodói udvarban való koncentrációjához vezetett. Az udvar, gondoskodott az uralkodó és családja személyes ellátásáról, és ott összpontosultak a kormányzati és államigazgatási hivatalok is. Az arisztokrácia számára az udvari jelenlét a politikai hatalomból való más szintű részesedést jelentett. A magyar nemesség előtt azonban Mohács után az udvari karrier választásával szemben óriási akadályok támadtak, a sajátos történeti viszonyok nem tették lehetővé számukra birtokaik hosszú ideig tartó elhagyását. Ráadásul a hazai körülmények között nem kellett megküzdeniük egy olyan világgal, amelynek nyelve és szokásai eltértek a megszokott környezettől. A Bocskai-felkelést lezáró bécsi béke és az 1608-as országgyűlés eredményeként a bécsi udvar és a magyar rendiség között létrejött erőegyensúly azonban külső körülményeken nyugodott, amelynek megváltozása bármikor az erőviszonyok átrendeződését eredményezhette. A harmincéves háború befejezése, az új nemzetközi hatalmi erőviszonyok, de nem utolsósorban a magyar politikusok várakozásai végül az egyensúly lassú felbomlásához vezettek. A bécsi udvarnak, hogy a nemzetközi erőviszonyok változására megfelelő választ adjon, elengedhetetlenül szükséges volt a modern szintű központi hivatali apparátus létrehozása, a rendi hivatali struktúra visszaszorítására. A két fél viszonyában már III. Ferdinánd uralkodása utolsó éveiben kifejtették hatásukat e változások, de igazi erővel I. Lipót trónra kerülésével jelentkeztek. A magyar urak számára e változások úgy jelentkeztek,

hogy nem hívták meg őket a gyűlésekre, magyar ügyekben nélkülük döntöttek. Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy ilyen helyzetben milyen lehetőségek, ill. nyíltak-e lehetőségek egyáltalán a magyar főméltóságok számára, hogy bekerüljenek az udvari döntéshozatalba.

Mindennek bemutatására kiváló esettanulmányt biztosít Nádasdy Ferenc példája. A témával foglalkozó második fejezetben először arra tettem kísérletet, hogy röviden bemutassam a birodalom legfontosabb döntéshozó személyiségeit, többek között Johann Weikhard Auersperg herceget, Johann Ferdinand von Portiát, akinek részben megmaradt magyar vonatkozású levelezése, a hadügyek irányítóját, Wenzel Eusebius Lobkowitz herceget, akinek raudniczi családi levéltára a magyar ügyekre vonatkozólag számos adalékkal szolgálhat, továbbá Hans Christoph Puchaimot, a Haditanács alelnökét, Johann Adolf von Schwarzenberget, Lipót Vilmos főherceg bizalmasát, Sigmund Kurz birodalmi alkancellárt, és a magyar kapcsolatokkal rendelkező Hannibal von Gonzagát.

A második fejezetnek a legfontosabb eredménye azonban annak a viszonynak a messze nem teljes körű feltárása, amely Nádasdy Ferenc és az ír származású Ágostonos szerzetes, Nicolaus Donellan között állt fenn. Donellan azon írek csoportjába tartozott, akik a kontinensen működő ír kollégiumokba jöttek tanulmányaikat végezni. Az Ágostonos hagyomány szerint talán Nádasdy megtérésében is részt vett. 1655-ben, valószínűleg a gróf közbenjárására, az uralkodó magyar tanácsossá nevezte ki, feltehetőleg a lékai kolostor alapításában játszott szerepe miatt. Donellan jó kapcsolatban állt Lipót császárral, az udvari arisztokrácia soraiból pedig különösen szoros kapcsolat fűzte Lobkowitz herceghez. A magyar viszonyokat is jól ismerte, főleg a Bécsben tartózkodó magyar kancellárokkal állt közelebbi ismeretségben. Donellan lehetett a közvetítő a spanyol követ és Nádasdy között, és a magyar urak legtöbbször felkereste őt és támogatását kérte 1659-ben, amikor Wesselényi betegsége miatt felmerült a nádori szék üresedésének lehetősége. Donellan volt az egyik csatorna többek között a mindenkori pápai nunciushoz is, akikkel Nádasdy szintén jó kapcsolatot ápolt. 1669-1670-ben az Ágostonos hősi küzdelmet folytatott az országbíró megmentése érdekében, de törekvéseit nem koronázta siker. Mindezen adatok természetesen csak egy kapcsolat egészének mozaikdarabjait képezik, de ezek alapján is kimondható, hogy a szerzetes fontos összekötő csatorna volt a magyar főúr és az udvar között.

A második rész harmadik alfejezetében került sor Nádasdy és a bécsi udvarban működő diplomáciai kapcsolatok közötti viszonyok tárgyalására. Nádasdy mindenekelőtt a mindenkori pápai nunciussal tartott fenn kapcsolatot, megbecsültségére utalnak azok a brévék, amelyek pl. a nunciustalálások alkalmával készültek, továbbá több alkalommal dicsérő brévét intéztek hozzá. 1665-ös római útja során VII. Sándor pápával személyesen is találkozott. VII. Sándor

utóda, IX. Kelemen 1667-ben helytartói kinevezéséhez brevében gratulált, majd 1671. március 7-én brevét intézett Lipóthoz, kegyelmet kérve a főúr számára.

A velencei követ Nádasdy országbírói kinevezésekor még igen kevés ismerettel rendelkezett az új méltóságviselőről. A helyzet 1657-es év eseményei hatására változott meg, s bár a fejedelem és Velence között nem jött létre szövetség, a gróf és a követ közötti kapcsolat továbbra is fennmaradt. Nádasdy végül a spanyol követtel is kapcsolatba került, viszonyuk kilétéről azonban keveset tudunk.

Mindezek a tények alátámasztják azt az általános feltételezést, hogy a magyar urak közül Nádasdy rendelkezett a legjobb kapcsolatokkal a bécsi udvar és az udvarban működő diplomáciai képviselők felé, s tudatosan is törekedett a kapcsolatok fenntartására, és az eddigi levéltári források alapján úgy tűnik, e törekvésében Donellan személye jelentette számára az egyik közvetítő csatornát.

A disszertáció leghosszabb és legfontosabb fejezete Nádasdy Ferenc – az értekezés tulajdonképpeni témája – politikai pályafutásának vizsgálata, amelynek színtereit mindenekelőtt a magyar rendiség intézményes keretei biztosították. Ezek sorában előkelő helyet foglalnak el az országgyűlések, ahol a magyar rendek és a bécsi udvar közötti politikai küzdelmek zajlottak. A diétákon nagy számmal jelentek meg a főúri méltóságviselők és a nemesség követei, másrészt a király, ill. a központi hatalom vezető személyiségei, a két oldal közötti feszültségek hatványozottan kerültek a felszínre. Nádasdy országgyűléseken való szereplése mellett kronológiai sorrendben, a tíz éves időszak meghatározó eseményeit középpontba állítva vizsgáltam az országbíró közéleti szereplését.

Nádasdy Ferenc egyéni karrierje szempontjából újabb lépcsőfokot jelentett 1655-ös országgyűlés, amikor a 32 éves főurat a magyar méltóságok sorában második helyen álló országbírói tisztségre nevezték ki. Az országgyűlés feladata volt a Pálffy Pál nádor és Csáky László országbíró halálával megüresedett nádori és országbírói tisztség betöltése, valamint a IV. Ferdinánd trónörökös váratlan halála után Lipót trónöröklésének a magyar rendekkel való elfogadtatása. Az értekezés egyik fontos eredménye, hogy a különböző családi levéltárakban őrzött missilis anyag feltárásával az országgyűlés előkészítésének körülményeire valamint a nádori tisztség körüli harcokra vonatkozó ismereteink számos adalékkal egészültek ki, továbbá sikerült felvázolni azt a folyamatot, amelynek során Nádasdy eljutott a *judex curiae* méltóság elnyeréséig.

Az 1655-ös országgyűlés összehívása igen vontatottan haladt, az eredeti tervekhez képest majd másfél évvel később gyűltek össze a rendek és érkezett meg a király Pozsonyba. Nádori

jelöltekben nem volt hiány, ami a körülmények ismeretében nem meglepő. A dolgozat erre vonatkozólag megállapította, hogy 1655-re felnőtt egy, a pályáját Esterházy Miklós alatt kezdő, ill. Pálffy Pál nádor alatt folytató nemzedék, akinek tagjai közel egyforma kvalitásokkal rendelkeztek, országrésznyi birtokokat irányítottak, s karrierjük csúcsát jelentette volna a nádori tisztség elnyerése. Ráadásul még az idősebbek is elég fiatalok voltak ahhoz, hogy megválasztásukkal hosszú időre lezáródjon a tisztség betöltésének kérdése, továbbá azzal is kellett számolniuk, hogy az uralkodó az új nádor esetleges korai halála után nehezen lesz rákényszeríthető újbóli országgyűlés összehívására. A jelöltek kiválasztásában Lippay György esztergomi érseknek és Szelepcsényi György kancellárnak döntő szava volt, a lehetséges jelöltek, köztük Nádasdy is, mindent megtettek mindenekelőtt Lippay támogatásának megnyerése érdekében. Az erdélyi fejedelem álláspontja a jelölt személyét illetően a feltárt levéltári források alapján nem egyértelmű, II. Rákóczi György és az érsek közötti titkos megegyezés lehetősége sem zárható ki. Nádasdyt a nádorválasztás eredménye úgy tűnik, nem érte meglepetésként. A forrásokból arra lehet következtetni, hogy Lippay ennek cserében titokban már korábban elkötelezte magát Nádasdy országbírói jelölése mellett, de az utolsó pillanatban megvonta támogatását Nádasdytól, a gróf többszöri sürgető levelére sem tett semmit kinevezése érdekében. Lippay reakciójának többféle oka is lehet: így reagált Nádasdy és az erdélyi fejedelem közötti kapcsolatok intenzívebbé válására, vagy csak az országbíró személyes befolyásának erősödésétől tartott, ill. felismerte annak veszélyét, amely az új nádor és Nádasdy közötti ellenségeskedésből fakadhatott, és a jövőben valósággá is vált. Nádasdy végül Auersperg herceghez fordult kinevezése ügyének, amelyre végül, 1655. június 27-én került sor. E tények ismeretében nem meglepő, hogy az érsek és Nádasdy 1655 augusztusáig nem kerültk az egymással való érintkezést.

A dolgozat következő részében Nádasdy Ferenc és Erdély kapcsolatának elemzését végeztem el. II. Rákóczi György és az országbíró viszonyának új szempontok szerinti vizsgálatára Szilágyi Sándor óta nem került sor. Az értekezés e kérdésre vonatkozó fontosabb eredményeit a következőképpen foglalhatjuk össze: Az erdélyi fejedelem több csatornán keresztül igyekezett támogatókat találni a magyar urak körében, rajtuk keresztül próbált meg olyan hálózatot kiépíteni, amelynek segítségével információk birtokába juthat mind a magyar, mind a birodalmi politikát illetően. A lengyel hadjárat sikertelensége utáni eseményeket végigkövetve megállapíthatjuk, hogy nem tervezett rosszul, az addig kiépített csatornákon keresztül, s mindenekelőtt Nádasdy Ferenc útján volt lehetősége legalább is kifejezésre juttatni diplomáciai erőfeszítéseit. Az országbíró tisztában volt a svéd-lengyel háború kitörésének magyarországi hatásaival, ezen belül Felső-Magyarország bonyolult helyzetével, védelmének elégtelen bizto-

sításával. Úgy tűnik, e kérdésben az érsek és Nádasdy egy véleményt képviseltek, s igyekeztek gondoskodni az országrész védelméről. A fejedelem és a nádor között az ellentétek ugyanakkor éppen a felső-magyarországi főkapitányi tiszttal miatt éleződtek ki, amelynek elsimításában Nádasdy is igyekezett közvetíteni a két fél között. Az erdélyi fejedelem lengyelországi terveinek támogatása Nádasdy és a többi magyar főúr részéről nem teljesen egyértelmű. Mint ahogy már más tanulmányok is leszögezték, a fejedelem nem tájékoztatta mindig a magyar főurakat diplomáciai lépéseiről, s ezzel többször kellemetlen helyzetbe hozta őket a bécsi udvar előtt. Mindez a két fél közötti kapcsolatokat időről-időre feszültté tette. Lippay György érseknek Pálfalvay János szepesi préposton keresztül szinte napra pontos információi voltak a lengyelországi helyzetről, amelynek egy részét minden valószínűség szerint Nádasdyval is megosztotta. Az országbíró a fejedelem figyelmét is igyekezett felhívni a különböző veszélyekre, de ezt nyíltan nem tehette meg, a Rákóczihoz intézett levelekből azonban sokszor körültekintésre felszólító üzenet is kiolvasható. A fejedelem és a magyar főurak viszonyát tovább bonyolította a magyar méltóságviselők között fel-fellángoló ellentétek, a közöttük lévő erőviszonyok folyamatos átrendeződése, amelyekről úgy tűnik, nem minden esetben tájékoztatták Rákóczit. Bizonyos távolságtartás figyelhető meg e téren a fejedelemmel szemben. Mindez saját védelmükből is adódhatott, hiszen az információk alapján a Rákóczi egymás ellen is kijátszhatta őket, s azt sem lehetett tudni, mikor néznek ellenségként szemben Erdély urával.

A lengyelországi hadjárat megindulása új helyzetet teremtett az erdélyi fejedelem, a magyar urak és a bécsi udvar viszonyában: a hadjárat ténye megosztotta a főurakat. A dolgozat végigkíséri többek között Szelepcsényi kancellár 1657. februári követségét is, amely során a bécsi udvar utasítása értelmében Rákóczit terveinek megváltoztatására akarta rávenni, ha pedig ez nem sikerül, akkor a fejedelem előrenyomulásának lassításával időt kívánt nyerni a lengyel erők összpontosítására. A lengyel-Habsburg szövetség megkötése után egyértelmű volt, hogy a fejedelemmel való mindenféle kapcsolattartás gyanúba keveri a magyar főurakat, ennek megfelelően Nádasdynak is titokban kellett tartania, hogy továbbra is kapcsolatban áll Rákóczival. Az 1657-es események mellett más kérdések is, többek között a német katonaság behívásának, ill. kivonulásának kérdése is megosztotta a magyar méltóságviselőket. A véleménykülönbségek egymáshoz való viszonyukban újabb feszültségekhez vezetett, amelyet az új uralkodó trónra lépése utáni, udvaron belüli hatalmi átrendeződés csak tovább nehezített. Ezt a hatalmi vákuumot igyekeztek kihasználni a magyar méltóságviselők, hogy megerősítsék helyzetüket, s pozícióik erősítése útján az udvari döntéshozatalra hatást gyakoroljanak. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy mindez nem magyar sajátosság, ugyanilyen ádáz harc folyt az

udvaron belül is, ami szinte hónapokra megbénította a döntéshozatalt. Ebben a helyzetben II. Rákóczi György politikai erőfeszítéseinek képviselője nemcsak a magyar királyság, hanem az egyes főurak jövőbeni karrierje szempontjából is jelentőséggel bírt, ezért az erdélyi kérdés megoldása a főméltóságviselők erőpróbájának szemszögéből is vizsgálható: a birodalom és a fejedelem közötti sikeres diplomáciai közvetítés záloga lehetett akár további politikai előmenetelüknek is. A két pólus közötti egyensúlyozás szem előtt tartásával érthetővé válnak az egymással sokszor ellenségesen szembenálló főurak hossza-rövidebb ideig tartó együttműködései és közös fellépéseiket belülről szétfeszítő erők mozgatórugói.

Az 1658–1660 közötti események is ezeket a bonyolult erőviszonyokat tükrözik vissza. Nádasdy valóban minden lehetséges eszközt bevetett a fejedelem törekvéseinek támogatására. A dolgozat végigkíséri ezeket a diplomáciai erőfeszítéseket, és azokat az eseményeket, amelyek hatására a magyar főurak képesek voltak egy időre félretenni ellentéteiket, és együttesen léptek fel az ország érdekében. Ugyanakkor az is látható, hogy 1659 folyamán az udvari erőviszonyok is stabilizálódtak, Lipót az erdélyi ügyekben való döntéseit igyekezett a magyar urak mellőzésével meghozni, amely szintén közrejátszott abban, hogy 1659 nyarán legálább is az erdélyi kérdésben Lippay, Wesselényi, Nádasdy és Szelepcsényi között bizonyos együttműködés alakult ki.

Az 1659-es országgyűlés kapcsán egy Nádasdynak szóló Donellan-féle levél alapján a dolgozat kevésbé ismert mozzanatokra hívja fel a figyelmet: Wesselényi egészségi állapota olyan volt, hogy számolni lehetett halálával, amely előtérbe állította a nádorválasztás lehetőségét. Nádasdy mindenképpen az országgyűlésnek a nádor halála utáni időre való elhalasztásában volt érdekelt, Lippayval szemben ilyen értelmű opíniókat adott be az uralkodónak. Lipót azonban végül összehívta az országgyűlést, amelynek megnyitására az egyes főméltóságoknak tett ígéretekkel sikerült elsimítani a közöttük lévő ellentéteket.

A következő két év eseményei során, mindenekelőtt Várad elestével a főurak egységesen próbálták elérni a törökkel szemben Erdély megsegítését és a magyar királyság védelmének megszervezését. Az uralkodó és a magyar főurak között pattanásig feszült hangulatban került sor az 1662-es országgyűlés összehívására, amelynek az ország védelmének megszervezéséről kellett tárgyalnia, miközben Montecuccoli 1662. februári röpirata a magyarokat tette felelőssé a magyarországi megyéken végigvonuló katonaság ellátási nehézségeiért. Nádasdyt az udvar úgy igyekezett maga mellé állítani, hogy 1662 elején a kevés magyarnak kijáró titkos tanácsosi kinevezésben részesült. Kinevezéséhez mindenképpen hozzájárultak azok a szolgálatok, amelyeket II. Rákóczi György özvegye, Báthory Zsófia és fia katolikus hitre térítésében tett, továbbá azon erőfeszítései, amelyeket a német katonaság ellátásának megszervezésében

fejtett ki. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a cím adományozásának időszakában Nádasdy nem élvezte teljes mértékben Lipót bizalmát, amelynek egyik okát Wesselényi és a nádor újult erővel való ellenségeskedésében kell keresnünk. Már korábban is számos esetben sor került összetűzésükre, és mint korábban Auersperg hercegnek, most Portiának kellett minden erejét bevetni a kettejük közötti közvetítésben, és az országbíró haragjának lecsillapítása is közrejátszott a cím adományozásában. Talán a titkos tanácsosi kinevezésnek is szerepe volt abban, hogy a gróf az 1662-es országgyűlés kapcsán közvetítőként lépett fel az udvar és a protestáns rendek között olyan helyzetekben, amely még csak tovább fokozta volna a feszült hangulatot. Meg kell jegezni azonban, hogy a közvetítő szerepet más főurak is vállalták. Portia Nádasdyt kérte fel többek között a Montecuccoli-féle röpirat ügyében kiobbant vitában is, hogy közvetítsen a rendek felé. E mozzanat ugyanakkor egyben Nádasdynak a bécsi udvarban megnövekedett befolyásának bizonyítékának is tekinthető.

A következő alfejezet az 1663/64-es háború időszakát tárgyalja. 1663 elején a magyar főurak közötti ellentétek újból fellángoltak, amelynek személyes okait igyekezett feltárni a dolgozat. Nádasdy az uralkodó által összehívott tanácskozásokra nem az udvar álláspontjával való szembenállása miatt vonakodott elmenni, hanem a Wesselényivel való kiújult ellenségeskedés miatt is, amelyet csak még jobban kiélezett Batthyány Kristóffal, a Kanizsával szembeni végek főkapitányával való elmérgesedett vitája. Az országbíró elérte az uralkodónál, hogy öt dunántúli végházat, ahol az országbíró volt a főkapitány, a nádor engedélye nélkül kivettek Batthyány Kristóf főhatósága alól. Nádasdy végül megjelent az 1663. április 1-i tanácskozáson Pozsonyban. Az országbíró udvarban képviselt súlyát mutatja, hogy a generállóság vitájában végül Batthyány és a nádor maradt alul. Az 1663. június 1-3. között Laxenburgban tartott tanácskozásra, amely a török támadás valóra válása utáni új körülmények között ült össze, Nádasdy csak I. Lipót külön kérésére volt hajlandó megjelenni. Az uralkodó Montecuccoli elaborátumának elvei értelmében nem engedte a törökkel továbbra sem a harcot, de ígéretet tett a végvárakról való gondoskodásra és segélykérő levelet küldött a választófejedelmeknek, a perszonális inszurrekciót engedélyezte és a csapatok mustráját a nádor és a kerületi főkapitányok hatáskörét megsértve Nádasdyra bízta. Emellett Lipót még levelet is írt Nádasdynak, amelyben a nádori szék üresedése esetén a helytartóságot ígérte neki. Mindezek a kedvezések azonban már nem voltak elegendőek ahhoz, hogy meggátolják a magyar urakkal való együttműködési készségét: a nádor, a bán és az országbíró 1663. szeptember 8-án megegyeztek Kőszegen. Kibékült Batthyány Kristóf és Nádasdy is, az országbíró lemondott főkapitányi igényeiről a másik javára: elfogadta főparancsnoknak Zrínyi Miklós személyét, s helyettesének a Dunán innét Batthyányt, a Dunántúlt Pálffy Miklóst. A meg-

egyezőssel Nádasdy az uralkodóval szemben igen kényes helyzetbe került: Lipót kegye biztosította számára a Batthyánnyal szembeni előjogokat, s az udvarhoz írott leveleiben folyamatosan kegyként kapott jogának elismeréséért küzdött, most pedig éppen az uralkodó akaratával szemben cselekedett.

Az udvar gyanakvással nézte a magyar urak 1663. őszi együttműködését, és mindent megtett az egység megbontása érdekében: Lipót Regensburgba való utazása előtt Schwarzenberg herceget hagyta meg helytartónak Bécsben, aki mellé 12 tagú direktóriumot rendelt, s a direktórium tagjai közé Nádasdy is bekerült. Az udvar számítása bevált, Nádasdy elérte, hogy 1663 decemberében a teplicei tanácskozáson a nádor őt nevezze ki helyettesévé, ezzel a főurak szeptemberi megegyezése semmissé vált. Az 1664-es év első felének eseményei azonban azt mutatják, hogy Nádasdy év végi fellépésével még nem bomlott fel az együttműködés. Zavart majd Nádasdy márciusi dunántúli főparancsnoki kinevezése hozott, Esterházy Pál maga sem tudta, hogy ebben a helyzetben Nádasdy vagy Zrínyi főhatósága alá tartozik. Az udvar azonban elérte célját: Zrínyit sikerült háttérbe szorítani, és Nádasdy hadműveleti tervei azt jelentették, hogy csapatai nem Kanizsa körül, a Dráva vonalán, hanem a Duna mentén, a császári csapatokkal együttműködve, nem a nádor, hanem Montecuccoli vezetése alatt fejtik ki tevékenységüket.

Nem tudni pontosan, hogy Nádasdyhoz mikor jutott el a vasvári béke megkötésének híre, ill. már jóval korábban tájékoztatták-e őt, mint a többi magyar urat. Tény, hogy augusztus 14-én Rottalt Rumból már a törökök elvonulásáról tudósította, és az 1664. szeptember eleji pozsonyi tanácskozáson nem vett részt. Szeptember 15-e körül Nádasdy Bécsbe utazott és lemondott főparancsnoki tisztségéről, ezzel befejeződött katonai karrierje. Nádasdy, nem lévén katonameger, nagy valószínűséggel megkönnyebbült szívvel fogadta a békekötés hírért. A hadszíntéren láthatta az összegyűlt seregek szervezetlenségét, ráadásul birtokai is megszenvedték az ellátatlan katonaság pusztításait. Véleményét azonban az általános felháborodás közepette nyíltan nem vállalhatta, így nem véletlen, hogy néhány hónap múlva már azzal vádolták az udvarban, hogy beállt a béke ellenzöi közé. Mindenesetre 1664. november 8-án I. Lipót újból kivételes figyelemről tanúskodó közvetlenebb érintkezést választva Handbillét intézett hozzá, amelyben a békekötésről tájékoztatta, s megköszönte a török harcokban mutatott bátorságát és hűségét. Erre hivatkozva felterjesztették őt az Aranygyapjas Rendre is, de még annak kiderítése, hogy hol akadt el az adományozás, további kutatásokat igényel.

IV.

Összegzés

Jelen dolgozat felvázolta egyrészt Nádasdy Ferenc politikai szerepvállalásának családi, anyagi és bizonyos tekintetben szellemi hátterét, továbbá vázlatos képet adott arról a közegről, amelyben az országbírónak a „nemzetközi szintéren” mozognia kellett, végül bemutatta országbírói kinevezésének körülményeit, és az utána következő tíz évben kifejtett politikai működését. Közéleti szereplése nem tekinthető statikusnak, az évek során gyűjtött tapasztalatai alakították azokat az eszközöket, amelyekkel ambícióinak, elképzeléseinek megvalósítását igyekezett elérni. Az eddigi kutatások alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Nádasdy felismerte, az uralkodói udvarba való bejutás és szerepvállalás biztosítja jövőbeli karrierlehetőségeit. Az országbíró, közelről látva a birodalom központjában, Bécsben uralkodó viszonyokat, nagy erőfeszítéseket tett az udvari arisztokráciába való integrációjára. Ezt szolgálta, hogy egyre közelebb költözködött a császárvároshoz, rezidenciáit úgy építette ki, hogy az megfelelő legyen uralkodói vendégek fogadására. Gyűjtőszennvedélyében is igyekezett követni az európai normákat, hazai kortársai között egyedülálló műgyűjteményt hozott létre.

Mindezek ellenére valószínűleg neki is nagy kihívást jelentett a bécsi udvar nemzetközileg színes arisztokráciájába való beépülés: nem nevelkedett az udvarban, így nem is volt fiatalon lehetősége kiépíteni azokat a kapcsolatokat, amelyek későbbi pályáján segítségére lettek volna. Gyermeknei neveltetésében azonban már igyekezett ezen változtatni, István fiát már nagy európai kavalierstourra küldte, hogy az megismerje az európai udvarok szokásait.

Az erőfeszítései azonban végül kudarcba fulladtak, amelynek egyik okát abban az ellentmondásban kell keresni, ami Nádasdy gyökerei és a vágyott integráció között feszültek. Politikai tevékenységének alapját a magyar rendiség sorában kivívott helye nyújtotta, és az adta közéleti pályafutásának színterét is, ahol végeredményképpen a legmagasabb pozíciókat igyekezett kivívni magának, s amiből nem tudott, és nem is akart kilépni. Személyes becsvágya, erőfeszítései nem voltak elegendőek a különben is szinte feloldhatatlan ellentmondás megoldására, amelyre majd csak a 18. században, már teljesen más körülmények között, a török kiűzése után, a Rákóczi-szabadságharc tapasztalataival és teljesen más birodalmi célkitűzések keretében került sor.

A témában megjelent publikációk:

1. Egy császári látogatás utóélete: I. Lipót Pottendorfban, 1668. In: *Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Fons* 2002. 1–3. 345–358.
2. Nádasdy István európai tanulmányútja (1669–1670) A *Kavalierstour* alkalmazása a magyar főúri nevelési gyakorlatban. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* Szerk: G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó Budapest, 2005. 192–214.

